

LEON VOLOVICI

ISRAEL ȘI EUROPA DE EST – O RELAȚIE
SPIRITUALĂ DIFICILĂ*

ISRAEL AND EASTERN EUROPE – A
DIFFICULT SPIRITUAL RELATIONSHIP

This work traces the evolution of Jewish representation(s) of Europe since the Emancipation, focusing on the cultural image of Europe among the Eastern-European Jewish intelligentsia, in relation with the process of building a modern, national Jewish identity. The author mentions the idea of “abandoning” Europe which occurred in the Zionist ideology and in the post-Holocaust Israeli public discourse due to the impact of modern political antisemitism, and to the influence of the European national ideologies. This study discusses the new tendencies of the Israeli society and culture to “re-discover” Europe and to re-build the cultural and spiritual bridges between Israel and the post-communist Eastern Europe. Outlined in their recent books, the perspectives of two outstanding Israeli writers, such as Amos Oz and Aharon Appelfeld, are used, here, to exemplify this new approach.

Leon Volovici

Ph.D., Senior Researcher, Head of Research and Member of the Managing Board of The Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism, The Hebrew University of Jerusalem. Short term guest lecturer at the Universities of Cluj, Bucharest and Iasi, teaching Modern East European Jewish History. He is author of *Nationalist Ideology and Antisemitism: The Case of Romanian Intellectuals in the 1930s* (1991), of many studies and essays on antisemitism in Eastern Europe and on Jewish intellectual life in Romania; edited Romanian Jewish writers, such as Mihail Sebastian (the original Romanian version of his Dairy). Editor of Romanian Jewish history at the *Jews in Eastern Europe: The YIVO Encyclopedia* (Yale University Press, 2008). E-mail: msvolo@mscc.huji.ac.il

Key Words:

Antisemitism, Eastern Europe, Jewish Emancipation, Jewish identity, Modernity, Secular Judaism, Zionism, State of Israel, Aharon Appelfeld, Amos Oz, George Steiner.

De ce am propus tocmai această temă, a relației spirituale dintre Israel și Europa? Mai întâi pentru că este o temă care mă preocupă în ultimii ani și care a fost “relansată” de câteva studii și de două lucrări foarte importante care au apărut recent. Una este *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, o lucrare vastă la care au colaborat specialiști din toată lumea. A apărut în acest an la Yale University Press, în două volume, în condiții grafice excepționale. Lucrarea încearcă să cuprindă tot ce poate fi mai interesant despre istoria și cultura evreilor din centrul și estul Europei. Ea include, firește, și articole despre comunitățile evreiești din Transilvania, aproape toate redactate de profesorul Ladislau Gyemant. Cu excepția Germaniei și Austriei, care aparțin altei arii de cultură evreiască, enciclopedia cuprinde, în afară de România, tot estul și centrul Europei, adică Polonia, Rusia și celelalte țări incluse odinioară în Imperiul țarist, Cehia, Slovacia, Ungaria, țările baltice.

A doua lucrare, apărută anul trecut, este tot o enciclopedie, în cinci volume, în ebraică, o enciclopedie a culturii *laice* evreiești, o lucrare colectivă editată de doi cunoscuți filozofi de la Universitatea Ebraică, Yirmiyahu Yovel și Menahem Brinker. Termenul de *iudaism laic*, “secular Judaism” în engleză, ca și concepția care stă la baza lucrării, au provocat de îndată polemici în presa israeliană, polemici legate de întrebarea dacă există iudaism “laic”, în ce măsură termenul este valabil și ce se înțelege prin acest termen și această cultură evreiască modernă.

De fapt, este vorba despre istoria culturii evreilor europeni în perioada modernă, adică tot ce a produs lumea intelectuală evreiască după emancipare, sub toate aspectele, dar nu și în plan teologic, adică al iudaismului ca religie, pornind de la premisa că există, dincolo de iudaismul religios, o cultură iudaică evreiască. Toată moștenirea religioasă, biblică, este preluată numai dintr-o perspectivă culturală, antropologică, nu religioasă, dar nici anti-religioasă, ci doar ne-religioasă. E vorba de o perioadă în care cultura modernă evreiască se află într-o permanentă relație cu cultura europeană creștină, pentru că s-a dezvoltat în acest cadru și se află într-un permanent dialog, dar și într-o permanentă tensiune și uneori într-o relație antagonică.

Aceste lucrări mi-au stimulat întrebarea: Cum se vede *din Israel* această cultură evreiască din centrul și estul Europei, în ce relație s-a aflat și se află Israelul, elita intelectuală israeliană, cu această Europă, cu această moștenire, și ce a însemnat această relație? Pe această temă aș dori, foarte succint, să marchez câteva etape și câteva probleme.

Aș spune mai întâi că așa cum creștinismul este “copilul” iudaismului și a întreținut cu “tatăl” o relație foarte tensionată, foarte dificilă, mergând până la negarea moștenirii “tatălui”, tot așa sionismul, ideologia care stă la baza creării statului Israel este, în mod paradoxal, într-o anumită măsură, un “copil” al culturii europene, pe care această ideologie sionistă s-a străduit să o nege, să-i întoarcă spatele. Mișcarea sionistă, după cum știți, este o mișcare laică, a început chiar ca o mișcare anti-religioasă, împotriva tradiției religioase iudaice, o mișcare modernă aflată în antagonism total cu lumea religioasă.

Această relație antagonică a slăbit destul de repede, pentru că ideologia de obicei cedează la presiunile vieții și pentru că era o mișcare care avea în vedere *întreaga* evreime. Și apoi, chiar această ideologie sionistă are o puternică rădăcină biblică și mesianică. Sionismul, chiar ca mișcare laică, ne-religioasă, nu ar fi existat dacă nu ar fi fost de fapt o preluare modernă a unei aspirații religioase continue de *întoarcere la Sion*, un element esențial în viața religioasă evreiască. Evreul religios repetă de mii de ani urarea *La anul, la Ierusalim*, fără nici un gând concret de a pleca efectiv la Ierusalim. Este numai o aspirație religioasă, Ierusalimul însemnând atașamentul la credință și la legământul biblic. Această biblică întoarcere la Sion presupune o condiție care nu e ușor de îndeplinit. Întoarcere va fi când va veni Mesia; cum Mesia nu vine, spui în fiecare an,

La anul, la Ierusalim. Această aspirație, care trece din generație în generație, a fost preluată de o mișcare laică națională care ia în serios cuvântul biblic și îl "laicizează", adică: trebuie să ne întoarcem, efectiv, iar noi pe Mesia nu-l mai așteptăm.

A două rădăcină a ideologiei sioniste este, cum spuneam, și un rezultat al culturii europene. Mișcarea sionistă, care urmărește părăsirea Europei, s-a inspirat chiar din mișcările naționale europene din secolul al XIX-lea care au dus la constituirea statelor naționale în Europa. Mesajul ideologic al mișcării sioniste e în același spirit: nu suntem numai o religie, suntem un popor, avem o identitate etnică, suntem o națiune și avem o cultură națională; trebuie să tindem spre crearea unui stat evreiesc așa cum s-au creat și celelalte state din Europa. Este, evident, o perspectivă laică asupra identității evreiești.

Aceasta este, să spunem, latura politică modernă europeană a ideologiei sioniste. Cu aceste două rădăcini, una internă, de tradiție biblică, și alta de tradiție europeană modernă, din perioada creării statelor-națiuni, procesul de emancipare și de modernizare a comunităților evreiești din Europa a favorizat cristalizarea unei mișcări naționale evreiești. Emanciparea a provocat și o diversificare a căilor de evoluție a comunității evreiești. O parte, deloc neglijabilă, a continuat să se apere de orice formă de modernizare și a menținut un nucleu religios ortodox care vedea în emancipare o primejdie. Emanciparea duce la modernizare, se deschid porțile simbolice ale ghetourilor și evreii intră în viața modernă și atunci slăbește legătura cu tradiția, slăbește legătura cu religia, cu liderii tradiționali religioși. Evreii emancipați s-au integrat culturii europene și știm foarte bine ce pleiadă extraordinară a produs, începând din secolul al XIX-lea - intelectuali, artiști, savanți, despre care începe să se spună că sunt numai "de origine evreiască", pentru că ei sunt, de fapt, cetățeni ai țărilor lor, germani, maghiari, români. Acești evrei emancipați renunță cu totul la aspirația religioasă de întoarcere la Sion. Ei spun: *Noi ne-am născut în această țară, suntem cetățeni legitimi ai acestei țări, avem toate datoriile, dar și toate drepturile cetățenești și noi trebuie să aspirăm la integrarea în această societate, în această cultură.* Mulți dintre ei păstrează o identitate evreiască, dar care nu mai este predominant religioasă, ci o identitate culturală, legată de tradiția de familie, o identitate evreiască mult mai slăbită, fără acea substanță religioasă care îi asigura supraviețuirea.

Acum apare, așa spune, în mediul emancipat evreiesc, de care ne ocupăm, -lăsându-l pe cel religios care continuă modelul lui, de-a lungul timpului -, un mit evreiesc al Europei și al culturii europene, mai mult: o identificare cu această cultură. Și într-adevăr, acești savanți, umaniști, literați, scriitori evrei abandonează legătura directă cu tradiția, părăsesc limbile evreiești, adică limba ebraică și limba idiș. Ebraica rămâne limbă de cult pentru o minoritate care mai înțelege ebraica. Chiar dacă rugăciunile sunt în ebraică, majoritatea nu le mai înțelege. Acest cult al Europei ca valoare culturală supremă devine și modelul acestei mari categorii de evrei

emancipați, modernizați și care se afirmă în mod extraordinar în cultura europeană. Este o categorie pe care un cunoscut analist, Isaac Deutscher, a numit-o “the non-Jewish Jew”, evreul neevreu, pentru că el este evreu numai pentru că s-a născut într-o familie de evrei. Această apartenență nu mai are pentru el o semnificație deosebită. El este savant german sau maghiar sau român, sau este scriitor numai “de origine evreiască”. Alții au o opțiune mai radicală și acest lucru se întâmplă mai frecvent în Germania sau în Franța: convertirea la creștinism, marcând părăsirea definitivă a identității evreiești. Sau... având iluzia “eliberării” definitive de orice legătură cu evreitatea.

Altă cale a fost îmbrățișarea ideologiilor internaționaliste, prin mișcarea socialistă, la care au aderat mulți evrei. Ideologia socialistă nu este o creație a evreilor, dar evreii au primit-o cu entuziasm pentru că părea să rezolve toate aceste dileme identitare, susținând că suntem cu toții egali, suntem cu toții integrați în cultura europeană, diferențele sunt numai “de clasă”, iar noi luptăm cu cei bogați și exploataatori indiferent dacă sunt evrei sau neevrei. Totul se mută pe un cu totul alt plan, iar chestiunea identitară pare rezolvată.

Intelectualii evrei emancipați erau fascinați de ideea unei Europe multiculturale. Și în cultura română ei au fost printre primii traducători din literaturile europene. Îi aflăm foarte des printre cei care fac puntea între diversele culturi naționale. Și în România nu puțini dintre traducătorii din literatura germană sau engleză sunt evrei. Problema este că ei erau “europeni” și “multiculturali” în contratimp. Când lumea din jur tinde spre stat național, spre ideologie națională, ei se trezesc, mai ales în preajma primului război mondial, că rămân singurii *europeni*.

Treptat, însă, și emanciparea a fost simțită ca un eșec. Mișcările politice de opoziție la emanciparea evreilor, mișcările antisemite sunt și ele o emanație a modernității, pentru că nu mai au ca principală sursă și legitimare conflictul dintre creștinism și iudaism, ci contestarea dreptului evreilor de a fi cetățeni egali cu ceilalți. Argumentele sunt acum de altă natură, fie economice, fie rasiale, fie culturale, sociale și așa mai departe. În momentul în care mișcările politice antisemite au luat amploare în Germania, în Franța cu afacerea Dreyfus, în Rusia cu pogromurile, a apărut sentimentul că, de fapt, emanciparea nu rezolvă problema, pentru că ostilitatea față de evrei și excluderea lor sau dorința de a-i exclude au căpătat alte argumente, nu neapărat religioase, ci de altă natură. Și atunci a apărut ideologia sionistă, însemnând: *Noi am încercat să ne integrăm, am contribuit la prosperitatea și la înflorirea culturală a Europei, dar Europa nu ne vrea și nu există o altă soluție decât să o părăsim și să ne “întoarcem” în țara noastră*. Ideologia sionistă are în vedere un stat evreiesc laic, un stat după un model european, un stat care să dea posibilitatea tuturor evreilor, religioși sau nereligioși, să trăiască demni în țara lor.

Ideologia sionistă a însemnat, de fapt, *negarea Europei*. Întoarcem spatele Europei pentru că ne este iremediabil ostilă. Europa creștină nu ne dorește decât într-o situație umilitoare, nedemnă, și a creat un tip de evreu pe care ideologia sionistă îl respinge – evreul umil, lipsit de demnitate, care încearcă să semene cu cei din jur dar nu reușește pentru că cei din jur îl recunosc imediat și nu îl acceptă; o lume care păstrează mentalitatea ghetoului. Evreul nu aparține, de fapt, societății, dar nu mai aparține nici lumii evreiești, și atunci este mereu într-o continuă dilemă și criză de identitate care generează mentalitatea de *galut*. “Galut” în ebraică înseamnă exil, iar cel cu mentalitate de *galut* stă între zidurile ghetoului, chiar dacă nu este obligat. Și limba idiș este socotită o limbă a ghetoului, ea este respinsă, deși este limba majorității evreilor din centrul și estul Europei. Evreul trebuie să se întoarcă în țara lui, să redevină un om demn, să aibă cultura lui. Israelul devine proiecția unui asemenea stat spre care aspirăm, chiar dacă deocamdată Palestina ține de imperiul turcesc și nu pare să existe vreo șansă de a o elibera.

Mi-am amintit de o vorbă a lui Chaim Weizmann, un savant chimist originar din Rusia și care a făcut mare carieră științifică la Londra și a devenit unul din liderii mișcării sioniste. De altfel, după crearea statului, a fost primul președinte al statului Israel. A trăit mult timp la Londra, era foarte apreciat ca savant, în foarte bune relații cu politicienii britanici, pe care încerca să îi influențeze în favoarea creării unui stat al evreilor. De altfel, Anglia devine, după primul război mondial, mandatară Palestinei. Lui i se atribuie o vorbă memorabilă, ca răspuns la întrebarea unui lord: “Domnule Weizmann, nu înțeleg de ce vă încapățânați să obțineți acest pământ arid, care nu ascunde nici o bogăție, un teritoriu populat de atâția arabi ostili; vreți neapărat acest loc numai pentru că este legat de Biblie. De ce să nu acceptați un alt teritoriu, unde să nu existe aceste primejdii și conflicte și să vă organizați viața așa cum doriți? Chaim Weizmann i-a răspuns: “Dumneavoastră, în fiecare duminică, știu că plecați două sute de mile ca să vă vedeți mama bătrână. De ce nu vizitați o bătrână de pe strada dumneavoastră? Ar fi mult mai aproape, mult mai comod, mai simplu.” E un fel de a spune că acest teritoriu, așa cum este, cu toate neajunsurile lui, este “mama” noastră. E vorba de un spațiu de care ești legat prin istorie, prin tradiție, prin cultură, prin mituri, prin religie. De aceea ideologia sionistă alege Palestina cu orice preț, chiar dacă pare un proiect utopic.

În cadrul mișcării sioniste au existat multiple încercări de a crea valori noi, laice care să impună un model național evreiesc, uneori opus modelului european, alteori pur și simplu diferit. Desigur că apariția nazismului și a altor mișcări politice radical antisemite a marcat puternic și mișcarea sionistă. Venirea la putere a lui Hitler și legile rasiale au adus o sumbră confirmare a “prorocirilor” sioniste despre primejdiile apocaliptice care pândesc pe evreii aflați în Europa. “Soluția finală” nazistă a consolidat într-un fel convingerea ideologilor sioniști că nu există viitor pentru evrei în Europa.

“Despărțirea de Europa” are acum, în percepția multor evrei, ca obiect Europa Centrală și de Est. Aici a apărut nazismul, aici a fost pusă în aplicare “soluția finală” nazistă, extinsă, în program, la evreii de pretutindeni. Consecințele celui de al doilea război mondial au favorizat, cum se știe, crearea statului Israel, iar ideologia sionistă a fost liantul care asigură coeziunea grupurilor etnice evreiești compuse din supraviețuitoarii lagărelor naziste sau din alte țări care nu au fost sub ocupație nazistă. Este și începutul unei normalizări în relația cu Europa Occidentală, în măsura în care se poate vorbi de “normalizare” după Holocaust.

Schematizând puțin, ce însemna “Europa” înainte de război, în percepția evreului emancipat, a intelectualului evreu? Europa însemna Viena, Berlin, Paris, Londra, cam acestea sunt simbolurile culturii superioare europene către care tindea orice evreu emancipat. Nu am spus Roma, pentru că Roma, în această percepție evreiască, este simbolul creștinătății, vechea sursă religioasă a discriminării. Acestea sunt marile capitale culturale spre care aspiră evreul emancipat. Dacă vă gândiți la marii savanți și intelectuali evrei, ei sunt legați de Viena, de Berlin, de Paris, Londra.

Odată cu apariția lagărului comunist și urmările războiului rece, însemnând, printre altele, o virulentă ostilitate față de statul israelian și sionismul ca ideologie, restabilirea relațiilor spirituale (nu discut acum aspectele politice) a avut loc numai în Europa occidentală. *Europa*, pentru israelian și pentru evreu, este acum Europa occidentală. Estul Europei, marcat teribil în memoria colectivă evreiască de existența lagărelor de exterminare naziste, este acum închis în cadrul lagărului comunist, foarte ostil Israelului și care dezvoltă o propagandă și o ideologie anti-sionistă și, sub multe aspecte, antisemită. În această privință, România, datorită politicii lui Ceaușescu de ne-aliniere la politica Kremlinului, a făcut excepție, din rațiuni pe care nu le discutăm acum.

Omogenizarea societății israeliene pe baza ideologiei sioniste a început să slăbească sensibil în ultimele două decenii. Asistăm acum la o tendință inversă, de dez-ideologizare. Fiecare din aceste comunități tinde într-un fel să cultive identitatea comunității din care a venit. A slăbit chemarea sionistă de a face *tabula rasa*, de a abandona culturile în care s-a format fiecare val de ‘repatriați’. O societate foarte ideologizată apare ca un anacronism într-un stat democratic, mai ales că sfârșitul ideologiilor marchează întreaga lume occidentală, căreia îi aparține și Israelul. S-a petrecut un proces care mie mi se pare fascinant. Israelienii, din generația celor născuți și formați în Israel, educați în spiritul unei ideologii care respingea dubla identitate a evreilor din Europa, descoperă acum că au... o dublă identitate. Pentru că această rădăcină europeană din care au venit, ei, părinții sau bunicii lor, nu poate fi tăiată. Nu poți elimina tot ce ține de valori culturale de secole și de fapt nu ai de ce să respingi această rădăcină.

Și atunci, toată această educație, care era foarte puternică încă în anii '50-'60, conform căreia nu ai nevoie de limba și cultura țării din care au venit părinții tăi, pentru că avem cultura noastră, valorile noastre, această educație începe să slăbească, pentru că tendința firească a oamenilor în condiții de normalitate este de a prelua bagajul spiritual al părinților sau al bunicilor. Acest proces s-a amplificat și există expresii fascinante de redescoperire a valorilor culturale europene. S-a petrecut apoi, mai ales în ultimele două decenii, un proces extrem de interesant. Pe primul loc trece acum, dacă urmărim asta în plan cultural, Europa de Est și Centrul Europei. Asta este *Europa*. Este Europa părinților și bunicilor noștri și identitatea israeliană sau evreiască nu este în pericol dacă recuperezi aceste rădăcini, pentru că ele îți aparțin.

Această schimbare a dus și la o altă atitudine față de limba idiș în Israel. Limba idiș nu va deveni niciodată limbă oficială, dar este limba unei culturi evreiești europene care a dat mari valori, o literatură bogată pe care nu ai de ce să o disprețuiești, pentru că îți aparține. Este lumea din care au venit părinții, bunicii sau străbunicii tăi.

Să dau un exemplu recent despre aceste mutații petrecute în relația cu tradiția evreiască europeană și cu tradiția europeană în general. Penultimul roman al unui scriitor israelian foarte cunoscut, tradus și în România, Amos Oz, se numește *Poveste de iubire și întuneric*. Va apare în curând și traducerea românească. Cartea a avut un succes internațional nemaipomenit. Este, fără îndoială, cea mai bună carte a lui Amos Oz. În bună parte este o autobiografie, dar și o reconstituire a lumii părinților și bunicilor lui, originari din Ucraina, din Polonia și din Basarabia. Paradoxal, foarte semnificativ pentru discuția noastră, este că Oz a fost cu ani în urmă simbolul scriitorului israelian, super-israelian. Născut în Israel, crescut în kibuz, era, așa cum îl dorea ideologia, o întruchipare a etosului sionist, pe care îl exprima cu talent în proza lui. Și, dintr-odată, apare acest roman în care nu mai este vorba despre eroi israelieni din kibuzuri, cu toate dramele lor, ci de lumea evreiască din estul Europei văzută ca o componentă esențială a identității lui, a identității celor din generația lui. Este ca și cum ai descoperi o moștenire pe care ți-au lăsat-o în pod părinții sau bunicii și la care nu te-ai uitat niciodată și acum înțelegi că ești pe deplin și autentic numai dacă îți asumi și această moștenire.

Voi mai da exemplul unui foarte important scriitor israelian cu un traseu biografic și intelectual total diferit de cel al lui Amos Oz. E vorba de Aharon Appelfeld, cunoscut și el în România prin câteva traduceri. Este originar din Cernăuți, a fost unul din copiii orfani din Transnistria, ajuns în Israel după război. Aproape toate cărțile lui au în centru evreimea bucovineană de dinainte de război, dramele lor, divizați în evrei religioși ortodocși, sioniști sau comuniști. Scrie într-o ebraică minunată, dar a scris foarte rar despre realitățile israeliene. Ajuns copil orfan în Israel, spune el într-un loc, cu fiecare carte a mea am vrut să mă întorc la lumea părinților mei, adică lumea evreimii din centrul și estul Europei. Appelfeld și Oz au

reprezentat multă vreme cei doi poli ai culturii israeliene. Unul, cu fața întoarsă spre Bucovina și Europa Centrală, celălalt - trăind din plin experiența israeliană. Oricât ar fi de diferiți ca scriitori, acum se întâlnesc în a recunoaște că identitatea israeliană cuprinde și tradiția est-europeană.

De altfel, caracteristic pentru tendințele actuale ale societății este și interesul crescând pentru Europa de Est, și pentru Europa în general. Regretabil, însă, este să constăți că atunci când Israelul este pregătit, în planul mentalității colective, să restabilească punțile cu Europa, Europa Occidentală, mai ales, întoarce spatele Israelului prin acei intelectuali care îi contestă dreptul de a exista. Se întâmplă un lucru ciudat, mai ales în Occident. Mulți contestă Israelul cu argumentul devalorizării ideii de stat național. Acesta este unul dintre nodurile tensiunii dintre Occident și Israel. Israelul nu este în faza devalorizării ideii de stat național. Dimpotrivă, este un stat în formare, care nu și-a definit încă nici granițele și nici identitatea statală. Israelul nu are încă o constituție. Există, într-adevăr, o defazare în raport cu Europa, cu comunitatea europeană. *Europenizarea* actuală a statelor europene a venit după sute de ani de așezare statală națională. Cred că nici nu ar fi posibilă comunitatea europeană așa cum este concepută acum dacă nu ar exista o foarte clară delimitare națională și statală. Iar acest proiect european nu cred că tinde spre devalorizarea ideii de națiune sau de identitate culturală națională, ci doar la o redefinire politică a ideii de independență națională.

Israelul nu este deloc o societate omogenă. Conflicte și antagonisme există între diversele grupuri care o compun, provocate de tradiții culturale și mentalități diferite, moduri diferite de a se raporta la iudaism, de proiecte diferite de organizare socială. Unii vor un stat laic și o democrație laică, alții vor un Israel în care religia să regleze viața zilnică, la fel ca în perioada antică.

M-am referit la Israel, la statul Israel și la oamenii de acolo, nu la lumea evreiască în general. Aici relația cu Europa, pe de o parte, și cu Israelul și cu proiectul sionist, pe de alta, este foarte diferită. Aș aminti aici pe unul din marii filozofi evrei contemporani, cunoscut și în România, George Steiner. Steiner este un antisionist radical. Ideea sionistă, spune el, a fost o catastrofă pentru istoria evreiască modernă. Am ajuns să construim un stat național ca să semănăm, vai, cu celelalte state naționale. Noi evreii - spune el - nu aveam nevoie de un stat național. Menirea noastră este să participăm la cultura universală, să fim creatori de valori morale și culturale cu valoare universală. Stat național ce înseamnă? Că suntem la fel ca ceilalți, cu armată, cu poliție, cu represiuni, războaie cu vecinii. De ce? Noi avem altă misiune în lumea aceasta. Noi am dat atâtea valori culturii europene și mondiale. Acesta este rolul nostru. Numărați câte premii Nobel au evreii, spune el. Merită, pentru această contribuție și această participare, să plătim, din când în când, cu masacrarea noastră; chiar și prețul Holocaustului, spune el.

Bineînțeles că atunci când Steiner își expune opiniile acestea în fața unui public israelian, reacțiile sunt foarte vehemente. Am asistat, de pildă, la replica scriitorului A.B. Jehoshua, un sionist radical, care nu înțelege ce mai caută evreii în alte țări când au țara lor. El i-a răspuns lui Steiner că aceste premii Nobel dobândite de evrei sunt premiile Nobel ale culturii și științei din țările respective. Pentru mine, spune el, un premiul Nobel luat de un evreu american este un premiu Nobel al americanilor. Cultura și știința americană, franceză sau germană le-a dat acestor laureați evrei posibilitatea să se afirme.

Să mai constatăm, în încheiere, că tocmai Estul Europei, care, în perioada comunistă, a rupt orice punte cu Israelul, este acum mai deschis spre realitățile israeliene și nu pune la îndoială legitimitatea existenței statului Israel. Încă o dovadă că aceste relații, mai mult spirituale decât politice, au dinamica și evoluția lor, o evoluție la care merită să reflectăm.

* Conferință în cadrul *Seminarului de Cercetare Interdisciplinară a Religiiilor și Ideologiilor*, Cluj, 6 mai 2008.